

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А
М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я
В З А К Л А Д А Х О С В І Т И**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 році

Рівне – 2001

ББК 74.20

О - 59

УДК: 37: 371: 372: 373: 378

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**Головний редактор** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН**Мітюров Борис Никифорович** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бех Іван Дмитрович** (Інститут проблем виховання АПН України);доктор педагогічних наук, професор **Будний Богдан Євгенович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор **Воробйов Анатолій Миколайович** (заступник головного редактора, Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України **Дем'ячук Анатолій Степанович** (Рівненський економіко-гуманітарний інститут);доктор педагогічних наук, професор **Коваль Ганна Петрівна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Лисенко Неля Василівна** (Прикарпатський педагогічний університет ім. В. Стефаника);доктор педагогічних наук, професор **Лісова Світлана Валеріївна** (Рівненський державний гуманітарний університет);доктор педагогічних наук, професор **Павлютенков Євген Михайлович** (Запорізький обласний інститут удосконалення вчителів)доктор психологічних наук, професор **Пасічник Ігор Демидович** (Університет "Острозька Академія");кандидат педагогічних наук, професор **Поніманська Тамара Іллівна** (Рівненський державний гуманітарний університет)доктор психологічних наук, професор **Савчин Мирослав Васильович** (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);доктор психологічних наук, професор, дійсний член МАПН **Сергєєв Олександр Васильович** (Запорізький державний університет)доктор педагогічних наук, професор **Сметанський Микола Іванович** (Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського);доктор педагогічних наук, професор **Терещук Григорій Васильович** (Тернопільський державний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН **Тищук Віталій Іванович** (Рівненський державний гуманітарний університет);кандидат педагогічних наук, професор **Янцур Микола Сергійович** (заступник головного редактора, відповідальний секретар, Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 11 від 29.06.2001 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31.
Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

УДК: 370: 159. 922. 27 А. М. ВОРОБІЙОВ

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХІЧНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ В ДИТЯЧОМУ ВІЦІ У СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ

Соціальна ситуація, що склалася в нашому суспільстві, спричинила зріст зацікавленості проблемою психічної депривації. В літературі з'явилися новітні публікації з епідеміології, діагностики та корекції депривації. Беззаперечним є той факт, що у сьогодшніх умовах соціальної нестабільності до дитячих будинків та інтернатів потрапляють діти, що переходять на поруки держави з власної волі батьків.

Реалізація програм виховання, навчання та формування особистості не має змісту без врахування соціально-психологічних факторів розвитку людини, психологічного аналізу первинних факторів розвитку людини, проявів тих чи інших аномалій особистості в онтогенезі, розробки комплексу виховних, психопрофілактичних та корекційних заходів.

Враховуючи факт, що не існує однієї теорії, яка пояснювала б прояви психічної депривації, спробуємо віднайти об'єднуючі елементи окремих теорій депривації, спираючись на розгляд проблеми у працях Л. С. Виготського, С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва, Г. С. Костюка, Д. Б. Ельконіна, А. В. Запорожця, Л. І. Божович, М. Монтесорі.

На одному рівні депривацію розуміють як обумовлену буденним середовищем. Вона характеризується недостатньою кількістю, обмеженою змінністю та однотипністю сенсорних подразників.

На іншому рівні депривацію можна розглядати як стан, обумовлений недостатньо стійкою та зрозумілою для дитини структурою стимулів. Отож під поняттям "психічна депривація" мають на увазі несприятливі впливи, що в життєвих ситуаціях зустрічаються в сукупності і лише в експерименті можуть бути частково ізольованими.

Форми прояву психічної депривації можна визначати таким чином: сенсорна, рухова, соціальна і материнська.

Сенсорна депривація – тривале, більш-менш повне позбавлення людини сенсорних вражень. В умовах сенсорної депривації актуалізується потреба у враженнях та афективних переживаннях, що усвідомлюється у формі сенсорного та емоційного голоду. В міру збільшення часу перебування в умовах депривації сенсорної на етапі нестійкої психічної діяльності з'являється емоційна лабільність зі зрушенням на поганий настрій – заторможеність, депресія, апатія, що змінюються дратівливістю, спостерігається порушення ритмів сну та бадьорості. Для опису подібних життєвих умов психологи використовують термін "збіднене середовище". Саме в таке "збіднене середовище" часто потрапляє дитина, знаходячись на вихованні в будинку дитини, лікарні чи інтернаті.

Відомий російський психолог Л. І. Божович висунула думку про те, що саме потреба у враженнях відіграє важливу роль в психічному розвитку дитини, виникаючи на 3-5 тижні її життя і є базою для формування інших соціальних потреб.

Таким чином, "збіднене середовище" негативно впливає не тільки на розвиток сенсорних здібностей, а й інших сторін психіки в цілому.

Видатний італійський педагог-гуманіст ХХ століття М. Монтесорі, що створила систему виховання та навчання дітей, висунула ідею найповнішого розкриття внутрішнього потенціалу дитини в процесі вільної, самостійної діяльності у створеному дорослими предметно-емоційному середовищі.

Своєрідність педагогічної філософії М. Монтесорі полягає в тому, що дитинство, на її думку, – не просто період життя, а "інший полюс природи людини", і що дорослий залежить від дитини настільки, наскільки дитина залежить від нього.

Розглядаючи внутрішні фактори розвитку особистості дитини, М. Монтесорі вважала, що дитина володіє унікальною здатністю до "самобудівництва". Пояснюючи цей феномен, вона дійшла висновку, що ще до народження дитина має певну модель розвитку, і називає цю вроджену психічну суть дитини "духовним зародком", що виявляє себе лише у поєднанні з емоційним підкріпленням зі сторони дорослого [3, 39]. Ось чому, для кожного віку слід спеціально ставити і обов'язковим чином вирішувати питання про створення різноманітного, насиченого, розвиваючого середовища існування дитини.

Рухова депривація – це довготривалі рухові обмеження. Н. М. Щелованов наводить результати спостережень в умовах рухової депривації, які свідчать про те, що вже на першому місяці життя немовлята виявляють сильне занепокоєння при обмеженні рухів, що викликане

тугим сповиванням. Було виявлено, що якщо дитина знаходиться в умовах хронічної гіподинамії, то в неї розвивається емоційна в'ялість і виникає компенсаторна рухова активність – розгойдування зі сторони в сторону – "маятник". Ці рухи досить швидко закріплюються та заважають розвитку рухової сфери в цілому.

Способи запобігання наслідків рухової депривації так само, як і засоби їх профілактики, загальновідомі – перш за все, необхідно створити умови, що сприяють розширенню рухової активності дитини.

Соціальна депривація – обмеження можливостей засвоєння автономної соціальної ролі. Соціальна ізоляція в дитячому віці обов'язково призводить до соціальної депривації.

Звичайно, в чистому вигляді кожен з видів можна виділити лише за допомогою спеціального експерименту. В житті вони існують в досить складному перетині. Дуже важко зрозуміти, яким саме чином діють окремі деприваційні фактори на дитину, накладаючись на процес фізичного розвитку та дозрівання нервової системи. Тим паче, важко це виявити в дитячому закладі, коли сенсорна, рухова, соціальна депривація об'єднані або ж навіть є наслідком материнської депривації, що виникає у відповідь на позбавлення дитини материнського тепла та любові.

Про **материнську депривацію** можна говорити не лише у відношенні покинутих дітей, дітей-сиріт, хворих дітей, але й тоді, коли мама емоційно холодна до дитини. На сьогодні материнська депривація є важливою суспільною проблемою. Значення ранніх емоційних зв'язків матері та дитини добре показана на прикладі співвідношення любові, страху та пізнавальної активності. Згідно Х. Харлоу, перше почуття в житті дитини – любов до матері, і повноцінний розвиток дитини відбувається лише в контакті з матір'ю. Ця любов гальмує страх та агресію, що з'являється пізніше, і в результаті чого подібні почуття дитина переживає лише в ситуаціях дійсної небезпеки, а не як реакцію на будь-який новий подразник. Доречно про це написали Й. Лангмейер і З. Матейчик: "Дитина, безперечно, потребує "центрального об'єкта", на якому вона зосереджує всі види активності і котрий гальмує їй впевненість та тепло" [2, 79].

Причини виникнення психічної депривації дуже різноманітні та складні. Окрім відсутності можливості у задоволенні основних потреб, мають місце певні форми гігієнічної та харчової занедбаності, травмуючі соціальні позиції дорослих, фізіологічні вади тощо.

Розглянемо конкретні умови виникнення психічної депривації в дитячому віці.

Уже сам факт знаходження дитини на вихованні в державній установі і є однією із зовнішніх причин виникнення психічної депривації.

На сучасному етапі дослідження депривації доведено, що за своїм психічним розвитком вихованці дитячих будинків відрізняються від однолітків, що виховуються в сім'ях. Темп розвитку перших значно сповільнений, їх здоров'я має ряд негативних особливостей, котрі фіксуються на всіх стадіях дитинства - від немовлячого до підліткового віку. Різноманітні і неоднакові ці особливості на кожному етапі, але вони всі несуть в собі важливі наслідки для формування особистості.

Так, вже на першому році життя вихованці дитячих будинків відрізняються від однолітків, що виховуються у сім'ї: вони мляві, апатичні, мають знижену пізнавальну активність, збіднений емоційний фон. Передособистісні утворення чи внутрішні структури, що виникають у дітей на першому році життя і є основою формування особистості дитини, у вихованців дитячого будинку деформовані.

У дітей другого-третього року життя, що виховуються в будинку дитини до вищевказаних особливостей поведінки додаються нові: низький пізнавальний інтерес, відставання в розвитку мови, затримка в оволодінні предметною діяльністю та відсутність самостійності.

У багатьох дошкільників 3-7-річного віку з дитячих будинків спостерігається пасивність у всіх видах діяльності (особливо, у грі), мовна бідність, слабка увага, конфліктність у взаєминах з однолітками.

Всім дітям, що виховуються в будинку дитини, характерне викривлення у спілкуванні з дорослими. З одного боку, у них загострена погеба в увазі і доброзичливості дорослого, в теплі, лагідності та позитивних емоційних контактах, а з іншого – повне незадоволення цієї потреби: незначна кількість звертань дорослого до дитини (в 4-10 разів рідше, аніж у сім'ї), емоційна бідність та однотипність змісту звертань, що в основному націлені на регламентацію поведінки дитини, часта змінність дорослих, що взаємодіють з дитиною, перевід вихованців з однієї групи в іншу, з одного дитячого закладу в інший.

Перераховані вище особливості спілкування з дорослим позбавляють дитину важливого

для її психологічною добробуту переживання власної значущості для інших, впевненість в собі, що лежать в основі формування повноцінної особистості.

Можна виділити основні причини, що визначають неблагополуччя психічного розвитку дітей, які виховуються в закладах закритого типу:

- недостатня організація спілкування дорослого з дитиною;
- змінність дорослих, що виховують дитину;
- бідність соціального досвіду дитини, що є наслідком надзвичайно вузького оточуючого середовища;
- одноманітність об'єктів предметного світу;
- недиференційований підхід до дитини в процесі її навчання та виховання.

Таким чином, в умовах виховання дитини в дитячому будинку лежить фундамент для виникнення і розвитку психічної депривації.

Розглянемо умови, при яких виникає психічна депривація в сімейному середовищі.

Найближчим оточенням дитини є сім'я. Ні з чим неможливо порівняти її вплив на розвиток дитини. Особливе значення сімейного мікросередовища для формування особистості полягає в таких його функціях, як емоційна, виховна та духовна. Адже саме сім'я покликана задовільняти потребу своїх членів в психологічному захисті. В процесі виконання виховної функції батьки задовільняють свою потребу в материнстві (батьківстві), реалізуючи себе в дітях.

Разом з тим, в процесі взаємодії відбувається соціалізація дитини, засвоєння нею певної системи цінностей, норм, знань. Дитина ідентифікує себе з певним членом сім'ї, наслідує його.

На жаль, не завжди і не кожна сім'я спроможна в достатній мірі виконати ці важливі функції. Їх порушення впливає на психічний та фізичний розвиток дитини і призводить до депривації в сім'ї. Ось чому психологу і педагогу дуже важливо вивчити сім'ю свого вихованця. Це допоможе глибше пізнати дитину, причини та мотиви її поведінки, обрати найбільш оптимальні корекційні форми та методи впливу.

Причини, що призводять до порушення сімейних функцій, дуже різноманітні. Справа в тім, що загальна атмосфера в сім'ї, яка впливає на особистість дитини, знаходиться в залежності від систематичного контакту всіх членів родини. І, якщо в сім'ї відсутня хоча б одна її складова, відносно легко виникає загроза депривації для дитини, оскільки не завжди можна замінити ту функцію, яку даний член родини повинен виконувати по відношенню до дитини та й сім'ї в цілому.

На характер порушення сімейної функції впливає не тільки склад сім'ї (повна, неповна), але й те, з якої причини даний член сім'ї вибув з неї – розлучення, смерть; на який строк – тимчасово, постійно; коли – до народження, в немовлячому, ранньому, дошкільному віці. Найбільша небезпека для розвитку дитини (особливо раннього віку) виникає за відсутності матері. На щастя, нерідко матір вдається замінити, що значною мірою, в іноді й повністю знімає загрозу прояву деприваційного впливу. До вагомих негативних наслідків може призвести й відсутність батька в сім'ї (порушення статевого розвитку, невпевненість, недисциплінованість та ін.). Якщо ж місце батька займає вітчим чи дідусь, то це позитивно відображається на сімейному мікрокліматі дитини, знижує можливість виникнення депривації. Однак, в цьому випадку не рідко створюється підґрунтя для невротичних розладів, конфліктів, що негативно позначається на розвитку дитини.

Значний вплив на розвиток дитини справляють також брати та сестри. Взаємодія з ними залишає глибокий слід в душі дошкільника. В оточенні старших братів та сестер посилюється почуття емоційної захищеності, комфорту, зростають можливості активного пізнання світу. Не менш важливий вплив здійснюють молодші брати та сестри. Адже вони слабші і потребують опіки та допомоги.

Має свої особливості й сімейне мікросередовище дитини, що народилась в багатодітній сім'ї. Тут має місце брак уваги зі сторони матері (особливо у перші місяці життя), що в подальшому житті може проявлятися у відхиленнях в соціальній поведінці.

Емоційний та культурний рівень сім'ї також впливає на реалізацію таких її функцій як виховна, емоційна і духовна.

Труднощі реалізації сімейних функцій можуть бути пов'язані не лише з зовнішніми причинами, але й з внутрішніми, котрі, як правило, глибші та складніші. Серед таких – емоційна незрілість та відхилення в характері батьків (наприклад, неврівноважена мама, відсутність ніжності до дитини, розумові розлади батьків).

До сімейної депривації нерідко призводить і відсутність емоційної згуртованості

подружжя. Має велике значення той факт, чи бажана дитина в сім'ї, чи її поява на світ є небажаною.

Важливо й те, які форми, види взаємодії дорослих та дітей переважають у сім'ї. Поведінка батьків по відношенню до дитини відображається на дітях, формуванні їх особистісних якостей. Було помічено, що діти, які виховуються в доброзичливому кліматі, мають ширші можливості для вираження своєї активності, самостійності. В такій сім'ї дитина може не тільки активно виявляти радість, а й поплакати, зустрівши розуміння та підтримку родичів.

Протилежна картина спостерігається там, де дитина не отримує достатньо тепла і при цьому зазнає постійних обмежень в діях, відчуває жорсткий контроль з боку батьків. Також спостерігаються відмінності в самооцінці, впевненості в собі, показниках творчості у дітей (вони вищі в сім'ях першого типу батьків, де переважає демократичний стиль керівництва, повага та довіра до дитини).

Вивчення сімейного мікросередовища дитини важливе ще й тому, що воно впливає і на її становище і в дитячому колективі. Виявлено, що у дітей-лідерів в сім'ях переважає демократичний стиль керівництва. Відмічена й така особливість: батьки дітей-лідерів більше спілкуються зі своїми дітьми, виявляють інтерес до їх діяльності, допомагають подолати негативні емоційні стани (страх, гнів, ревності). Отож встановлення теплого контакту батьків з дитиною є запорукою нормального психічного розвитку дитини.

Узагальнимо конкретні *зовнішні причини* виникнення психічної депривації в сім'ї:

коли в сім'ї панує брак соціально-емоційних стимулів, які необхідні для нормального розвитку дитини (наприклад, неповна сім'я або ж надмірна зайнятість батьків, низький економічний та культурний рівень сім'ї);

випадки, коли соціально-економічні стимули присутні в сім'ї, але вони недоступні для дитини, так як у осіб, що її виховують, утворився внутрішній психічний бар'єр. Саме він перешкоджає задоволенню потреб, хоча джерело задоволення знаходиться поруч (наприклад, батьки емоційно байдужі до дитини).

Обидві категорії мають багато спільного, однак, наслідки першої більш поверхові, а корекція простіша, а ніж у ситуаціях, де депривація викликана серйозними психічними перешкодами.

До *внутрішніх факторів* виникнення психічної депривації належать:

вікова різниця;

відмінності за статтю;

конституційні відмінності, патологічні риси та ін.

Однакові деприваційні умови по-різному впливають на дітей різного віку. Адже з віком змінюються потреби дитини та чутливість до їх незадоволення. Вік – це конкретна, відносно обмежена у часі ступінь психічного розвитку, що характеризується сукупністю закономірних фізіологічних та психологічних змін, які є загальними для всіх людей з нормальним розвитком. Для кожного вікового періоду характерна соціальна ситуація розвитку. Тобто, на кожному віковому етапі життя людини заповнюється специфічним змістом; особливі стосунки з людьми, особлива провідна діяльність (гра, учіння).

Об'єм та різноманітність проблематики психічної депривації у дітей має велику соціальну небезпеку. Існує порівняно багато дітей, що страждають важкими формами психічної депривації і ще більше дітей, нормальний розвиток яких знаходиться під деприваційною загрозою. Попереджувальні заходи щодо психічної депривації можна обговорювати на трьох рівнях: загальні принципи попередження психічної депривації, суспільні заходи попередження депривації, заходи щодо дітей, які знаходяться під безпосередньою загрозою психічної депривації.

Загальна попереджувальна програма повинна відповідати чотирьом вимогам. По-перше, необхідно забезпечити надходження до дитини стимулів з зовнішнього середовища в належній кількості, якості, згрупованості та часовій послідовності. По-друге, необхідно слідкувати за тим, щоб дитині забезпечувались умови для учіння вже на елементарному рівні. Це означає, що стимули повинні бути значимими для дитини і щоб вона включала ці стимули до системи свого пізнання. По-третє, необхідно створити умови для розвитку позитивних стійких взаємовідносин між дитиною та її першими вихователями, домашнім середовищем, суспільством в цілому. Основою виховання є не тільки механічне формування навичок. Навпаки, емоційні взаємини дитини та дорослого надають дитячим навичкам сенсу та динаміки. По-четверте, необхідно

полегшити процес включення дитини в суспільні відносини, засвоєння адекватних соціальних ролей. Мається на увазі створення умов для того, щоб дитина не лише ознайомилась з окремими суспільними ролями, а й проявила себе в більш широкому середовищі та більш зрілим способом.

Окремі пункти загальної попереджувальної програми тісно пов'язані між собою, тому попереджувальні заходи щодо депривації включатимуть всі чотири вимоги одночасно.

До системи основного попередження психічної депривації у дітей відносяться заходи, що охоплюють суспільство в цілому.

Основою попереджувальної системи є соціальна політика в державі. Усунення всіх форм матеріальних негараздів, забезпечення високого життєвого рівня всього населення, допомога багатодітним сім'ям – суттєві "антидеприваційні" заходи. Одним з важливих чинників попередження психічної депривації є інформаційна робота з населенням – ознайомлення з основними потребами дитини, цінністю здорового розвитку дитини для суспільства.

Першим є *матеріальний рівень*. Необхідно створити сприятливі матеріальні умови діяльності сім'ї та виховання дітей.

Наступним, більш глибоким рівнем є *інформування батьків* (майбутніх батьків) з питань психології подружнього життя, вікової психології, педагогіки. Таким чином, знаряддям даного рівня є книжкові публікації, лекції та весь реєстр засобів масової інформації. Інформування включає не тільки процес усвідомлення відповідальності, а й можливість зрозуміти себе та інших.

Третій рівень – *виховання батьківських почуттів*. Ще до народження дитини молоді батьки формують свої позиції по відношенню до неї на основі власного дитячого досвіду, взаємовідносин з власними батьками, сексуального досвіду і подружніх взаємин. Мається на увазі структура, що формується ще в ранньому дитинстві і розвивається протягом життя.

Четвертим рівнем є *рівень суспільних цінностей*. Будь-який виховний процес протікає на певному соціальному фоні, яким є моральний стан суспільства, система його ідеалів, цілей та цінностей. Якщо в суспільстві найвищу цінність складає аспект матеріальної вигоди, то дитина в сім'ї буде розглядатись як джерело витрат.

Важливим чинником попередження психічної депривації є організація медичної служби, яка надає значну допомогу у цій справі. Консультативна діяльність педопсихіатричних кабінетів, педагогічно-психологічних консультацій, подружніх консультацій повинна бути спрямована на виявлення тих, хто знаходиться під безпосередньою загрозою виникнення психічної депривації.

Співпраця всіх ланок в подоланні цієї проблеми – запорука успіху та здоров'я суспільства в цілому.

Наші практичні дослідження показали, що психологічні особливості дітей, які виховуються без сім'ї значно відрізняються від дітей, що виховуються в сім'ї. Адже важливу роль у формуванні особливостей психологічного образу дитини, що виховується в закладах державного типу, відіграють замкнута сфера життєдіяльності, обмеженість індивідуального досвіду дитини, в той час, як для нормального розвитку дитини необхідне постійне розширення її досвіду як в предметно-практичній, так і в пізнавальній діяльності.

Дитина стає повноцінним членом суспільства тільки засвоюючи суспільно-історичний досвід людства в процесі спілкування з дорослими. Для того, щоб виник зв'язок дитини з зовнішнім світом, вирішальну роль відіграє дорослий. Тому для організації нормального, повноцінного розвитку дітей в умовах закладу державного типу, необхідно, перш за все, зменшити кількість дітей в групі, що дозволить приділити більше уваги кожній дитині. Забезпечити стабільність зв'язків дитини з порівняно вузьким колом дорослих; підвищити рівень психологічної та педагогічної підготовки працівників дитячої установи; приділити увагу організації спілкування дітей один з одним та дорослими; розширити коло пізнавальної діяльності дитини, надати їй змогу засвоювати соціальні ролі та віднайти своє місце в соціумі.

Суспільне оточення, сім'я, дитяча спільність – фактори безперечного впливу на становлення і розвиток дитини, її сприйняття світу, рівень самооцінки, фізичний та психічний розвиток.

ЛІТЕРАТУРА

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 494 с.
2. Ланімейер Й., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага: Авиценум,

1984. – 334 с.

3. Монтесорі М. Метод наукової педагогіки, що використовується в дитячому вихованні в будинку дитини. – М.: Просвещение, 1970. – 324 с. (рос. мовою).

Одержано редакцією 02.04.2001

УДК: 371.035.3   М. С. ЯНЦУР, І. О. ДЕМ'ЯНЕНКО

СТАН ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ ІХ ТА ХІ КЛАСІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

В умовах зростаючого процесу оновлення суспільства та перспективи переходу економіки на ринкові відносини актуальною є проблема професійного самовизначення учнівської молоді. Саме тому громадськість підходить до усвідомлення того, що профорієнтація може надати реальні права кожній людині. Завдяки їй кожна особистість може розкрити свої потенційні можливості, розвинути їх та знайти професію, в якій вона повністю зможе себе реалізувати. Професійна орієнтація створює основу для вирішення таких завдань шкільної освіти як навчальні, виховні, соціальні, розвитку інтелектуальних здібностей, особистісне та громадське вдосконалення.

Професійне самовизначення як процес новоутворення для особистості, що характерне для старшого підліткового і раннього юнацького віку, в психології і педагогіці розглядається як суттєва якість загального розвитку особистості, а також як критерій одного з етапів цього тривалого і складного процесу. Завершується він тільки тоді, коли у людини сформується позитивне відношення до себе як до суб'єкта професійної діяльності. Тому свідомий вибір професії виступає показником сформованості професійного самовизначення і переходу його у нову фазу професійного розвитку. Цей показник є основним критерієм ефективності роботи з профорієнтації у шкільний період, так як кожний учень повинен до закінчення навчання в школі уміти свідомо вибирати професію. Тому професійне самовизначення не зводиться тільки до акту вибору професії, а виступає як змістовний процес розвитку особистості, який безпосередньо зумовлений інтересами і нахилами молодого людини, її самооцінкою і рівнем домагань, ідеалами і ціннісними орієнтаціями, емоційними установками і рівнем розвитку вольових якостей. Зазначені особливості особистості утворюють ту загальну психологічну базу, на яку діє вся сукупність зовнішніх впливів, які йдуть від школи, сім'ї та інших соціальних інститутів. У зв'язку з цим завдання управління процесом професійного самовизначення особистості вимагають знань складових її структури та функціонального взаємозв'язку між ними. Зрозуміло, що не всі якості особистості однаково самостійні і значимі в процесі вибору професії. безперечно також і те, що практично неможливо врахувати і реалізувати одночасно всі якості в процесі педагогічного впливу на особистість під час профорієнтації. Виходячи з цього виникає необхідність виділяти компоненти найсуттєвіших якостей особистості для глибшого їх визначення з метою організації психологічно-обґрунтованого процесу професійного самовизначення. Такі компоненти достатньо обґрунтовані і розкриті нами у відповідних публікаціях [2; 4]. Зупинимось на найсуттєвішому з них, а саме професійному намірі.

Психологічний словник поняття “намір” трактує як свідоме прагнення особистості завершити дію у відповідності з наміченою програмою, спрямованою на досягнення передбачуваного результату. Намір – особливе функціональне утворення психіки, що виникає внаслідок акту “цілеполагання” та передбачає вибір відповідних засобів, за допомогою яких людина збирається досягти поставленої мети. В умовах очікування здійснення тривалих, незвичних або складних дій намір виступає як момент внутрішньої підготовки до їх виконання [5]. На те, що намір є важливою ланкою структури складних форм людської поведінки вказував С. Л. Рубінштейн, який пов'язував наміри та плани з вольовим процесом. У складних ситуаціях, до яких відноситься і вибір професії, коли досягнення мети вимагає більш чи менш тривалих, складних, незвичних дій, коли виконання рішення ускладнено або в силу якихось повинно бути відкладене, намір виступає в цьому випадку як особливий момент. Намір є внутрішньою підготовкою відкладеної або ускладненої дії. Намір являє собою, по суті, ніщо інше, як зафіксовану рішенням спрямованість на досягнення мети [6, 600].

Стосовно ж професійного наміру, то на думку М. М. Захарова та В. Д. Симоненка “професійний намір учнів – це свідоме позитивне відношення особистості до сфери професійної діяльності, що визначається наявністю знань про її суть, прагнення обрати професію у даній сфері діяльності та отримати відповідну освіту” [1, 44]. Утворюється він на основі

ЗМІСТ

Воробйов А. М. До проблеми психічної депривації в дитячому віці у сучасній соціальній ситуації	3
Янциур М. С., Дем'яненко І. О. Стан професійного самовизначення учнів IX та XI класів у сучасних умовах	8
Димченко С. С. Психологічні особливості самостійної роботи в класі диригування	16
Іванюта О. В. Теоретичні аспекти вивчення візуального мислення	19
Главінська О. Д. Вплив самооцінки школяра на ставлення до своєї учбової діяльності	23
Марченко О. М. Особливості мотивування учіння старшокласника за умови впровадження нових інноваційних технологій навчання (10-11 класи)	27
Цуканова М. С. Соціально-психологічна характеристика злочинної поведінки неповнолітніх	31
Філоненко М. М. Формування спостереження і спостережливості у процесі сприймання об'єктів та явищ навколишнього середовища	34
Яцюк Н. О. Емоційна підтримка як важливий компонент виховного процесу	37
Безлюдна В. І. Актуалізація комунікативної потреби у дітей дошкільного віку	41
Горопаха Н. М. Психологічні основи формування у старших дошкільнят інтересу до пізнання природи	49
Поніманська Т. І. Психологічні особливості підготовки студентів до гуманістичного виховання	54
Маліновська Н. В. Психологічні механізми навчання старших дошкільників переказування художніх творів	57
Дичківська І. М. Антропологічний принцип розвитку зарубіжної гуманістичної педагогіки	60
Косарева О. І. Застосування методів ігрової адлеріанської терапії у встановленні контактів з дітьми дошкільного віку	63
Терешко Л. В. Розвиток зв'язного мовлення в загальному контексті навчання і розвитку дітей дошкільного віку	67
Назаревич В. В. Особливості використання методів ігрової терапії у корекційно-виховній роботі закладів інтернатного типу з соціально-дезадаптованими дітьми дошкільного віку	70
Пальчевський С. С. Суггестопедичний метод Г. К. Лозанова	75
Литвиненко С. А. Виховання як соціально-культурний феномен	80
Колупасва Т. Є. Молодіжні проблеми в Україні: шляхи реалізації	85
Машкіна Л. А. Формування психологічної культури майбутнього педагога	90
Станіславська К. Шляхи активізації пізнавально-творчої діяльності студентів мистецьких вузів	93
Кочубей Л. В. Формування навичок діалогічного мовлення на уроках з російської мови	98
Яцейко В. А., Сех І. С. Формування професійного мислення у студентів при виведенні природних понять	101
Титаренко В. П. Декоративно-ужиткове мистецтво як засіб художньо-естетичного виховання учнів у процесі трудового навчання	108
Козяр М. М., Гордійчук І. І., Вовк В. Ф., Лебедюк Є. А. Теоретичні основи побудови системи задач з інженерної графіки	113
Лісневський А. В. Шляхи активізації навчально-виховного процесу у вузі	117
Онищук В. І. Читання нот з аркуша як важливий чинник професійної підготовки виконавців на духових інструментах	121
Петренко О. Б. Гендерні тенденції у практиці виховання	124
Юсупова М. Ф., Сидоренко В. К. Передумови використання комп'ютера в процесі навчання графічним дисциплінам	128
Петренко В. В. Формування політичної культури учнів – одна із необхідних умов громадянськості особистості	135
Середюк Л. А. Особливості самовираження сучасних старшокласників	141
Бричок С. Б. Особливості навчального процесу в церковнопарафіяльних школах Волині кінця XIX – початку XX ст.	144
Відомості про авторів	150

Наукове видання

**Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання
в закладах освіти**

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 16

Заснований в 1996 р.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Редактор Безлюдна В. І.

Технічний редактор Курченко Н.Б.

Комп'ютерна верстка Бондаря А. М.

Здано до набору 01.06.2001 р. Підписано до друку 29.06.2001 р.

Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 18,81. Обл. вид. арк. 19,36. Замовлення № 128 Тираж 100.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31

Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі

Рівненського державного гуманітарного університету

33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного
гуманітарного університету. Випуск 16. — Рівне: РДГУ, 2001. — 154 с.

ISBN 966 — 7281 — 06 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем теорії та історії педагогіки, психології, дидактики, методики навчання, виховання і розвитку дітей та учнівської молоді в закладах освіти.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, практичних психологів, учителів, викладачів та студентів педагогічних університетів, інститутів та коледжів.

УДК: 37: 371: 372: 373: 378ББК 74.20